

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕРАЗМУС+ ОФІС В УКРАЇНІ

Funded by the
European Union

Навчальний посібник
“Екологічне виховання дітей:
європейський підхід”

для студентів спеціальності 012 Дошкільна освіта та 013 Початкова освіта

(у рамках проекту Erasmus+ Jean Monnet Module “Ecological education of
preschool and primary school children: a European approach”

Project: 101085524 — EcoEdEU — ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH)

УДК 378.016:373

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №11 від 28.06.2024 року)

Рецензенти:

Баюрко Наталія Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри біології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Окулова Любов Вікторівна, вчитель початкових класів комунального закладу «Вінницький ліцей №8» Вінницької міської ради

Карук, І.В., Стахова, І.А., Казьмірчук, Н.С. (2024). Екологічне виховання дітей: європейський підхід : навчальний посібник. Вінниця: ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. 111 с.

У посібнику теоретично обґрунтовано особливості екологічного виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, представлено методичні розробки завдань, ігор, квестів, проєктів, які використовуються у освітньому процесі дітей.

Посібник буде корисний майбутнім педагогам спеціальності 012 Дошкільна освіта і 013 Початкова освіта, вихователям закладів дошкільної освіти, вчителям початкових класів, гувернерам, тьюторам та іншим.

©VSPU

© *Karuk I.V., Stakhova I.A., Kazmirchuk N.S.*

Зміст

Передмова	4
Особливості екологічного виховання дітей відповідно до концепції Нової української школи	7
Забезпечення сприятливого пізнавального середовища для екологічного виховання молодших школярів	34
Використання проєктних технологій в освітній діяльності дітей ...	37
Організація пізнавально-ігрової діяльності дітей.....	59
Список використаних джерел.....	89
Додатки.....	92

Передмова

З огляду на євроінтеграційну політику нашої держави, актуальним постає питання природоохоронної діяльності у всіх сферах життєдіяльності людини. Екологічна криза, у якій перебуває Україна (аварія на Чорнобильській атомній електростанції, забруднення річок, морів, вирубування лісів, зсув ґрунтів, шкідливі викиди в атмосферу), породжує низку невідкладних завдань, пов'язаних з очищенням, відновленням та збереженням природного довкілля, виконання яких не тільки забезпечить високий екологічно збалансований рівень життя населення, але й відкриє Україні шлях до європейського та світового простору. У період планетарних змін, екологічної нестабільності й загрози життю людини, політику держави спрямовано на співпрацю з міжнародними та світовими організаціями для створення та підтримки безпечного середовища існування людини.

Україна веде активну екологічну політику, вона ратифікувала та підписала нормативні документи, що засвідчують її рух у напрямі природоохоронної діяльності (*Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, The Tbilisi Communiqué – Educate Today for a Sustainable Future, Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення, Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі, Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі, Роттердамська конвенція тощо*).

У Концепції екологічної освіти України наголошується на важливості залучення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до природоохоронної діяльності. У Законі “Про охорону навколишнього природного середовища” вказано, що підвищення екологічної культури суспільства забезпечується освітою та вихованням у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Зважаючи на масштабні екологічні проблеми нашого суспільства, першочерговим завданням освіти є виховання природничо свідомої та гуманної особистості, яка має сформовану природничо-екологічну компетентність,

здатна розумно ставитися до навколишнього середовища, зберігати та примножувати його ресурси. Природа є джерелом духовного розвитку і становлення особистості. Розвивати любов та милосердя до природи варто починати ще з раннього дитинства на рівні чуттєвого сприймання та творчого переосмислення. Дитинство є сенситивним щодо формування природничо-екологічного ставлення дітей до природи. Саме в цьому віці вони безболісно й невимушено, часто в грі, опановують основи гуманної середовищної поведінки, яка згодом трансформується в основи особистісної поведінки.

Ефективний вплив природи на розумовий розвиток, формування моральних та естетичних якостей особистості знаходимо у працях видатних педагогів Ж.Руссо, Й.Песталоцці, Ф.Дістервега, С. Русової, В.Сухомлинського. Особливості становлення екологічного світогляду дітей обґрунтовано у дослідженнях Н.Баюрко, Г.Беленької, Н.Глухової, Н.Горопахи, О.Грошовенко, Н.Лисенко, С.Ніколаєвої, З.Плохій, Л.Присяжнюк, Г. Пустовіта та ін.

Екологічне виховання дітей здійснюється через: вивчення реальних об'єктів навколишнього середовища; встановлення найбільш загальних взаємозв'язків між ними; засвоєння соціального досвіду стосовно пізнання природи, формування у навчальному процесі природничо-наукової картини світу; в процесі створення образу природи під час практичного застосування знань про природу, формування цілісностей різних рівнів природничих знань, враховуючи на кожному етапі європейський досвід.

Ефективно сприяє екологічному вихованню дітей інтегрований курс «Я досліджую світ», який поєднує в собі зміст п'яти освітніх галузей (природничої, соціальної, громадянської, історичної, здоров'язбережувальної). Цей курс забезпечує індивідуальний особистісний розвиток учнів початкової школи шляхом формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду. Він охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні екологічні задачі.

Екологічне виховання дітей здійснюється в контексті реалізації проекту Erasmus+ Jean Monnet Module “Ecological education of preschool and primary school children: a European approach” Project: 101085524 — EcoEdEU — ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH).

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ВІДПОВІДНО ДО КОНЦЕПЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У концепції Нової української школи визначено ключові компетентності, які мають бути сформовані в учнів початкової школи, а саме: «спілкування державною та іноземними мовами, компетентність у природничих науках та технологіях, здатність вчитися протягом життя, ініціативність і підприємливість, обізнаність та самовираження у сфері культури, екологічна грамотність та здорове життя, математична, інформаційно-цифрова компетентності, соціальна та громадянська компетентність». У концепції НУШ визначено, що сучасний педагог має справу із дітьми нового покоління, які відрізняються своїм прагненням до розвитку, неординарністю мислення, здатністю працювати в швидкозмінних умовах, використовуючи різноманітні гаджети тощо. Освітній процес готує учнів до активної суспільної життєдіяльності в майбутньому, проте сьогодні важко сказати якою вона буде, зрозуміло лише те, що самих знань не вистачить, потрібно сформувати цілісну систему, комплекс уявлень про світ, взаємозв'язки та взаємозалежності в ньому, способи поведінки та умови контактування, саме цим і займається нова українська школа, формуючи наукову картину світу молодших школярів.

Завдання, закладені в концепції Нової української школи реалізує навчальна дисципліна «Я досліджую світ», яка вважається предметом нової генерації, адже інтегрує в собі зміст п'яти освітніх галузей (природничої, соціальної, громадянської, історичної, здоров'язбережувальної). Навчальний і методичний матеріал, яким наповнена дисципліна, забезпечують не тільки формування необхідних компетентностей, але й цілісної наукової картини світу.

Зміст навчальної дисципліни «Я досліджую світ» базується на принципах дитиноцентризму (інтереси учня перебувають у центрі вирішення будь-яких педагогічних питань), природовідповідності (врахування анатомо-фізіологічних та психолого-емоційних особливостей дитини), науковості (використання

достовірних перевірених фактів та формування системи зв'язків у комплексі «причина-наслідок», врахування вікових та індивідуальних особливостей тощо. Проте провідним принципом побудови змісту освітнього предмета «Я досліджую світ» залишається принцип інтеграції. Він спрямований для встановлення міжпредметних зв'язків, що активно впливає на формування наукової картини світу молодшого школяра.

Я. Коменський доводив, «що взаємопов'язане у природі, повинно викладатися у подібному зв'язку в школі, важливою умовою створення цілісної системи знань є встановлення зв'язків між навчальними предметами» (*Левківський, 2006*). Реалізація міжпредметних зв'язків спрямована на швидке сприймання, переосмислення, засвоєння, систематизацію, закріплення та поглиблення знань. «Інтегровані програми дозволяють органічно комбінувати різні дисципліни та сприяють всебічному розвитку учнів». У своєму дослідженні А. Богуш поділяє програми за ступенем інтеграції на такі як: «координаційні (знання з однієї сфери ґрунтуються на знаннях з іншої); комбінаційні (поєднання декількох навчальних дисциплін в одну); амальгамні (вивчення певного питання глобального характеру з різних точок зору із залученням знань з кількох галузей)» (*Богуш, 2006*). Інтегровані програми можуть об'єднувати такі дисципліни: «суміжні природничі та гуманітарні науки; не споріднені природничі науки; теоретичні та прикладні науки; природничі та суспільні науки».

Метою навчальної програми «Я досліджую світ» (автор О. Савченко) передбачено «індивідуальний особистісний розвиток учнів початкової школи шляхом формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі». Метою навчальної дисципліни «Я досліджую світ» (автор Р. Шиян) є «формування наукового мислення та культури дослідження; розвиток системних уявлень про цілісність та розмаїття природи,

утвердження принципів сталого розвитку, ефективної, безпечної і природоохоронної поведінки в довкіллі».

У програмі «STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт» визначено, що формування наукової картини світу дітей має реалізовуватися через принцип інтеграції:

- міжпредметні зв'язки у матеріалі, який пропонується дітям (освітні напрями, лінії, специфічні види дитячої діяльності з освоєння освітніх галузей);
- поєднання методів навчання задля всебічного розгляду поняття та його характеристики;
- тісне переплетення теорії та практики з метою використання набутого досвіду;
- розвиток інтегративних якостей особистості;
- організацію різних видів діяльності (образотворчої, мовленнєвої, технічної, обчислювальної, музичної, фізичної тощо) (Крутій, 2018).

Автори програми (К. Крутій, І. Стеценко) переконливо доводять, що формування наукової картини світу дітей можливе у комплексі викладання таких блоків дисциплін: S – наукові, T – технологічні, R – читання, письмо, E – інженерні, A – мистецькі, M – математичні, що в комплексі становлять STREAM-освіту, тобто напрямок із формування цілісності знань, накопичення досвіду та його реалізації (Крутій, Стеценко, 2020). Розглянемо детальніше можливості STREAM-освіти у процесі формування наукової картини світу дітей на уроках «Я досліджую світ» (таблиця 1).

Таблиця 1. Освітній потенціал STREAM-освіти у процесі екологічного виховання дітей

STREAM-освіта	Обґрунтування
S – науки	учні набувають основні елементарні знання із природничо-наукових дисциплін (природознавство, біологія, географія, ботаніка, екологія), соціальних та громадянських наук; у них

	<p>формується навички гуманного, толерантного поводження в природному та суспільному докiллі, виховується повага до оточуючих, бережливе ставлення до природи.</p>
Т - технології	<p>у процесі освітньої діяльності вчитель реалізує такі технології: експериментально-дослідну, інтерактивну, проектну, естетико-екологічну тощо; учні виконують необхідні завдання в контексті цих технологій, тобто залучаються до продуманого технологічного процесу, що впливає на формування у них наукової картини світу.</p>
Р – читання, письмо	<p>молодші школярі читають додаткову дитячу літературу енциклопедичного характеру, пишуть есе за змістом прочитаного, вчать висловлювати власну думку, обґрунтовувати та аргументувати її.</p>
Е – інженерінг	<p>учні здатні встановлювати причино-наслідкові зв'язки, які відбуваються у системі «людина-природа», «людина-соціум», «природа-соціум»; розуміти взаємозалежність один від одного усіх компонентів оточуючого докiлля, здатність наперед прораховувати кроки у роботі визначених систем.</p>
А - мистецтво	<p>у процесі освітньої діяльності учні знайомляться з різними видами мистецтва (літературного, художнього, образотворчого, музичного тощо), яке багатогранно розкриває відносини у докiллі, акцентує увагу на естетико-екологічному погляді на світ, розвиває естетичне сприйняття та формує естетичний смак.</p>
М - математика	<p>молодші школярі навчаються правильно робити розрахунки (вимірювати довжину та ширину природних об'єктів, визначати тривалість дня та ночі, вимірювати температуру повітря та кількість опадів, розумітися на масштабуванні, вираховувати калорійність продуктів тощо).</p>

Таким чином, використання програми «STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт» сприяє комплексному засвоєнню знань, формуванню необхідних умінь та навичок, встановленню взаємозв'язків, що стане основою наукової картини світу молодших школярів.

Аналіз підручників та робочих зошитів з навчального предмету «Я досліджую світ» для учнів 1-2 та 3-4 класів (Т. Гільберг, С. Тарнавська, О. Гнатюк, С. Павич) дозволив виокремити основний алгоритм формування наукової картини світу, а саме:

- аналіз явищ, подій, які відбуваються навкруги, виявлення їх істотних ознак;
- встановлення причин виникнення явищ чи подій;
- припущення наслідків, які можуть викликати явища та події;
- графічне зображення подій та наслідків, їх схематичне промальовування;
- глибокий аналіз схеми;
- обґрунтування висунутих припущень;
- формулювання власних висновків.

Завдання, запропоновані авторами, спрямовані на те, щоб учні не просто репродуктивно запам'ятовували, а потім відтворювали причино-наслідкові зв'язки, які є у природному та суспільному докільлі, а розуміли та сприймали їх внутрішній зв'язок, усвідомлювали, що у кожного явища є своя причина та наслідок, який може спочатку бути латентним (прихованим), але все ж настане (Гільберг, 2019).

У підручниках та робочих зошитах з навчальної дисципліни «Я досліджую світ» (І. Большакова, М. Пристінська) тісно переплітаються природнича та соціальна складова, які інтегруються в інші освітні галузі, наочно демонструючи, як певна подія у одній із сфер буття людини впливає на інші, тобто презентує цілісність навколишнього середовища та науково його обґрунтовує. Завдання, запропоновані авторами, спрямовані на розвиток системного, креативного, логічного мислення; вони представлені у вигляді

таблиць, схем, діаграм. У робочих зошитах представлені чіткі інструкції виконання дослідів та практичних робіт тощо (*Большакова, Пристінська, 2017*).

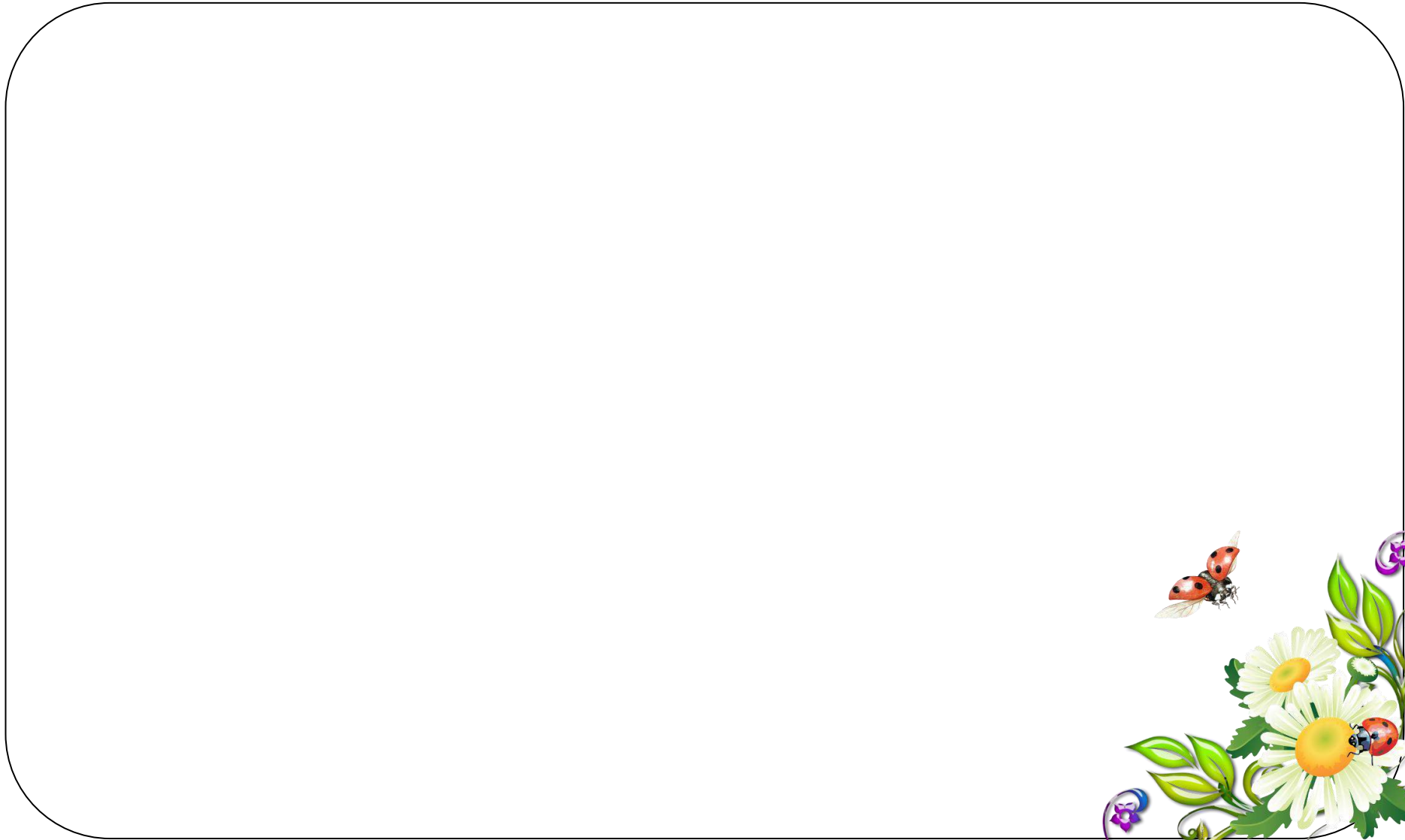
Гармонійну інтеграцію освітніх галузей (мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної, здоров'язбережувальної, громадянської, історичної, мистецької) презентують підручники та робочі зошити для учнів 1-4 класів навчального предмета «Я досліджую світ» (О. Волощенко, О. Козак, Г. Остапенко). Їх основною метою є екологічне молодших школярів через багатопланове пізнання об'єктів навколишнього середовища; дослідження взаємозв'язків у природі та соціумі шляхом спостереження та експериментування; визначення впливу певної події чи явища на різні сфери життя людини; встановлення міжпредметних зв'язків тощо; демонстрацію способів використання набутих знань, умінь, навичок; висловлювання припущень, відстоювання власної думки. Навчальний матеріал у підручнику поділений на інтегровані тижні, які містять важливу інформацію для вивчення певної теми, практичні завдання, репродуктивні та творчі досліді, цікавинки тощо (*Волощенко, 2018*).

О. Іщенко пропонує інтегрований курс «Я досліджую світ» реалізовувати шляхом наскрізної інтеграції разом з такими предметами як українська мова, читання та математика, таким чином у дитини формується цілісна якість сприйняття світу, здатність науково обґрунтовувати зв'язки в довкіллі, встановлюючи їх причину та можливі наслідки (*Іщенко, 2019*).

У ході екологічного виховання дітей варто пропонувати завдання, які б могли активізувати емоційний стан дитини, вплинути на її душевний стан, через емпатійне сприймання стимулювали її до природоохоронної діяльності.

Наводимо приклади завдань для екологічного виховання дітей.

Зобрази знак захисника природи

ПРИРОДА НАВКОЛО НАС

1. Розглянь картинки, познач ті, які тобі подобаються більше. Поясни свою думку.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

2. Розглянь картинку, визнач об'єкти природного та рукотворного світу. Як ти вважаєш, чи може людина жити в гармонії з природою?

3. Знайди взаємозв'язки. Поясни.

4. Розглянь картинку та визнач, де помилився художник.

РОСЛИНИ, ЯКІ НАС ОТОЧУЮТЬ

1. Послухай розповідь та дай відповіді на запитання.

Максимко та Алінка поверталися додому із дитячого садочка, на клумбі біля свого будинку вони побачили чарівні ромашки. Квіти були такі гарні, що діти не втрималися та нарвали великий букет. Вранці, вийшовши на прогулянку, діти поглянули на клумбу та засмутилися, вона була потоптана, квіти попустили додолу свої голівки, ранкова роса заліковувала їх рани.

- Як ти вважаєш, чому засмутилися діти?
- Як би ти почував себе на місці клумби? Розкажи про свої почуття.
- Який висновок про свій вчинок мали зробити Максим та Алінка?
- Щоб ти міг запропонувати дітям, для того щоб зберегти прекрасну клумбу?

- **Вилікуй клумбу та домалою рослини, які б могли стати її окрасою**

2. У бабусі на грядці вирости смачні овочі, розглянь та назви, які саме. Скажи, як овочі впливають на здоров'я людини? Зобрази свою грядку корисних овочів.

A large empty rounded rectangular box with a blue border, intended for drawing a vegetable garden.

3. Уяви, що зникли усі рослини на Землі. Як би виглядала наша планета? Яка роль рослин у нашому житті? Поясни свою думку. Як ти вважаєш, що потрібно робити, щоб зберегти рослинний світ? Поясни, як ти розумієш наступне зображення:

4. Зобрази свій природоохоронний знак.

A large empty rounded rectangular box with a blue border, intended for drawing an environmental sign.

ЛІС – ЛЕГЕНІ НАШОЇ ПЛАНЕТИ

1. Відгадай загадку: «Взимку зігріває, весною звеселяє, влітку охолоджує, восени годує».
2. Розгляньте картинки, на якій діти бережно ставляться до природи? Поясніть свою думку.

3.

0

зкажи, як ти поведишся в лісі?

4. Як ти розумієш фразу: «Ліс – легені планети»?
5. Поясни, як ти розумієш ось цей природоохоронний знак:

7.

6. Розмаюлюй картинки – озелени ліс. Придумай назву до кожного зображення.

